

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПАНКЕВИЧ ОЛЕГ ЗІНОВІЙОВИЧ

УДК 340.12

**СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА:
ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

Спеціальність 12.00.01 — теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Львів - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Рабінович Петро Мойсейович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Бабкін Володимир Дмитрович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат юридичних наук, доцент
Яковюк Іван Васильович,
НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування АПрН України, вчений секретар

Провідна установа: Одеська національна юридична академія
Міністерства освіти і науки України,
кафедра теорії держави і права (м.Одеса)

Захист відбудеться 4 липня 2003 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м.Львів, вул.Січових Стрільців, 14, ауд. Г-409.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м.Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий 3 червня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Навроцький В.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процеси національного відродження України, державного будівництва спричиняють істотні зміни в усіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, хіба що не найважливішою стає проблема розбудови молодої держави, вибір шляху розвитку якої було остаточно зроблено із прийняттям 1996 року Конституції України. Зокрема згідно із її ст. 1, Україна є не тільки демократичною і правовою, але й *соціальною* державою.

Безперечно, таке проголошення в умовах сьогодення відображає не стільки реальну дійсність, скільки прагнення та орієнтацію Української держави. Водночас це конституційне положення поставило перед суспільними науками і, в першу чергу, перед теорією держави та права актуальне завдання: визначити й дослідити сутність, завдання, ознаки та функції саме соціальної держави, обґрунтувати її загальнотеоретичну характеристику, визначити шляхи побудови такої держави в Україні. Останнє завдання, а воно логічно впливає з попередніх, видається особливо важливим. Та цілком зрозуміло, що без чіткої й цілісної науково-теоретичної концепції соціальної держави неможливо забезпечити її становлення та функціонування.

У вітчизняному правознавстві й державознавстві теорія соціальної держави перебуває поки що на початковій стадії формування. Пояснюється це насамперед тим, що у колишньому СРСР, як і в інших країнах «соціалістичного табору», зусилля науковців були спрямовані переважно на критику «буржуазних апологетів» концепції держави загального благоденства. Однак і в тогочасних радянських дослідженнях (зокрема у працях В. Гулієва, О.Попова, В. Туманова), попри відповідні ідеологічні штампи, містяться слушні, конструктивні положення, які, безперечно, слід враховувати при створенні сучасної теорії соціальної держави.

У сучасний період означена проблематика становить предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, політологів, економістів, соціологів, філософів. Зокрема потрібно відзначити праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як С. Алексєєв, В. Бабкін, М. Баглай, Д. Баялджиєв, О. Берєбіна, П. Гончаров, М. Гриценко, Р. Дарендорф, А. Етціоні, М. Козюбра, В. Копейчиков, І. Ледях, О. Лукашова, Л. Мамут, В. Медведчук, В. Новіков, П. Рабінович, Г. Ріттер, В. Роїк, В. Селіванов, А. Сіленко, О. Скакун, О. Скрипнюк, Ф. Фабрициус, К. Хессе, Х. Цахер, В. Четвернін, І. Яковюк, В. Якушик та інші.

Між тим значна частина питань, пов'язаних із функціонуванням і розвитком соціальної держави, ще залишається малодослідженою. Це, власне, й обумовлює актуальність теми, за якою виконана дана дисертація.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося згідно з планом наукової діяльності кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка в межах теми «Теоретичні та

практичні проблеми юридичного забезпечення прав людини і громадянина в Україні» (номер державної реєстрації ЮД-392 Б).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є поглиблення загальнотеоретичних уявлень стосовно сутності, завдань, ознак та різновидів соціальної держави, що сприяло б її становленню в Україні.

Задля цього необхідно було вирішити низку задач:

- виходячи із аналізу саме тих завдань, що їх покликана виконувати соціальна держава, запропонувати конкретизовану характеристику її ознак та відповідне визначення загального поняття;

- уточнити співвідношення властивостей правової держави й держави соціальної;

- здійснити порівняльне дослідження основних моделей соціальної держави;

- виявити і проаналізувати основні сучасні тенденції розвитку та діяльності соціальної держави, зокрема розширення участі приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій у виконанні її функцій у гуманітарній сфері й активізацію діяльності такої держави щодо забезпечення соціального партнерства;

- дослідити процес формування та розвитку соціального права і, відповідно, соціального законодавства як інструментів забезпечення соціальною державою економічних, соціальних і культурних прав людини.

Об'єктом дослідження є процеси формування та функціонування соціальної держави.

Предметом дослідження є загальне поняття соціальної держави, її основні моделі (різновиди) й тенденції розвитку. Відповідно до цього досліджується як «ідеальна» соціальна держава (її загальне поняття), так і ті реальні держави, котрі нині прагнуть трансформуватися у соціальні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить низка філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів.

Використовувалися, зокрема, методи аналізу та синтезу — у зв'язку із спробою сформулювати визначення понять соціальної держави, соціального права тощо; соціально-детерміністський — у процесі виявлення та розгляду основних тенденцій розвитку такої держави; історико-правовий та порівняльно-правовий методи — при дослідженні основних моделей соціальної держави та при аналізі процесу формування й розвитку соціального права і соціального законодавства у різних країнах; формально-юридичний — у процесі дослідження нормативно-правових актів України та зарубіжних країн, міжнародно-правових документів з проблематики дисертації.

Джерельною базою дослідження є міжнародно-правові акти, національне законодавство України та деяких інших країн, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів з досліджуваної

проблеми, а також документи, котрі входять до корпусу так званої «соціальної доктрини католицизму».

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняному правознавстві загальнотеоретичних монографічних досліджень основних проблем формування, функціонування та перспектив і тенденцій розвитку соціальної держави у сучасних країнах, зокрема в Україні.

У результаті проведеного дослідження сформульовані такі основні положення, котрим, як видається, притаманні елементи наукової новизни, і які виносяться на захист:

- виокремлення трьох основних, системно взаємопов'язаних «блоків» завдань, що їх має виконувати будь-яка соціальна держава;
- уточнення, з огляду на ці «блоки» завдань, ознак і визначення загального поняття соціальної держави;
- конкретизація співвідношення властивостей правової держави і держави соціальної;
- порівняльна оцінка основних моделей соціальної держави;
- характеристика предмета, методу регулювання та системно-структурного статусу соціального права як самостійної галузі права у демократичній державі соціальної орієнтації;
- додаткова аргументація погляду на соціальне партнерство як на необхідну передумову розбудови соціальної держави та як один із її важливих атрибутів;
- виявлення й аналіз тенденції до розширення участі приватного бізнесу й недержавних неприбуткових організацій у виконанні певних функцій соціальної держави у гуманітарній сфері суспільних відносин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації можуть бути корисними у подальших дослідженнях сутності, завдань, ознак і функцій соціальної держави, у науковому обґрунтуванні її загальнотеоретичної характеристики і для вироблення практичних рекомендацій щодо шляхів розбудови такої держави в Україні.

Матеріали дослідження можуть також використовуватись при викладанні у вищих юридичних навчальних закладах курсів «Загальна теорія держави і права», «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», при підготовці відповідних навчальних посібників і підручників.

Ці матеріали вже використовувались здобувачем при викладанні навчального курсу «Державне право зарубіжних країн» у Львівському інституті внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею.

Серед наукових статей, опублікованих за темою дисертації, одна написана у співавторстві. Особистий внесок здобувача у цій статті полягає в аналізі предмета й системно-структурного статусу соціального права як самостійної галузі права.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Основні положення дослідження висвітлювались у доповідях на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне минуле та майбутнє демократичної, правової держави Україна» (Львів, 4-5 травня 2001 р.), Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології» (Львів, 11-12 грудня 2002 р.), міжнародній науковій конференції «Методологічні проблеми правової науки» (Харків, 13-14 грудня 2002 р.), VI, VII, VIII та IX регіональних науково-практичних конференціях «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 8-9 лютого 2000 р., 13-14 лютого 2001 р., 13-14 лютого 2002 р., 13-14 лютого 2003 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені у семи наукових публікаціях (у тому числі п'ять із них — у фахових виданнях).

Структура роботи. Структура дисертації зумовлена завданнями та логікою дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів (розподілених на шість підрозділів), висновків та списку використаних джерел (270 найменувань). Обсяг дисертації (без списку використаних джерел) становить 158 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, визначаються мета і завдання останнього, його об'єкт і предмет, характеризується методологічна основа дисертації, окреслюються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, викладаються відомості про апробацію і структуру роботи.

Розділ 1 «Поняття соціальної держави» присвячено огляду наукової літератури за темою дисертації, висвітленню методологічних проблем дослідження сутності та завдань соціальної держави, з'ясуванню її ознак та визначенню її поняття, а також аналізу співвідношення останнього із поняттям правової держави.

У підрозділі 1.1. «**Проблематика соціальної держави у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі (спроба загального огляду)**» проводиться огляд наукових джерел за темою дисертації.

Стверджується, що, незважаючи на розробку у проаналізованих роботах окремих аспектів формування і розвитку соціальної держави, ці проблеми залишаються недостатньо опрацьованими у рамках загальнотеоретичного державознавства і правознавства.

У підрозділі 1.2. «**Методологічні аспекти дослідження сутності та призначення соціальної держави**» зазначається, що методологічною основою даного дослідження є загальнотеоретичне уявлення про державу як про організацію політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи його цілісність і безпеку, організовує задоволення загальносоціальних потреб та здійснює керівництво суспільством насамперед в інтересах цієї його частини (П.Рабінович).

Відповідно до цього уявлення, базовими методологічними положеннями у дослідженні сутності та призначення соціальної держави слугували такі постулати:

а) розуміння соціальної сутності будь-якої держави як сукупності двох її складових: загальносоціальної (здатність держави задовольняти потреби усього суспільства) та спеціально-соціальної (можливість задовольняти інтереси насамперед домінуючої частини населення).

При цьому характерною рисою формування саме соціальної держави є поступове «розчинення» спеціально-соціальної складової сутності держави у загальносоціальній складовій, коли інтереси і потреби домінуючої частини населення якщо не збігаються, то, принаймні, не суперечать інтересам загальносуспільним;

б) так званий потребовий підхід, згідно з яким сутність соціальних (зокрема державно-юридичних) явищ розкривається шляхом їх інтерпретації як засобів задоволення певних потреб людини (або потреб соціальних спільнот, або ж потреб суспільства в цілому).

У підрозділі 1.3. «**До визначення поняття соціальної держави**» у результаті аналізу сучасної наукової літератури з відповідної проблематики обґрунтовується можливість виділення трьох основних, системно взаємопов'язаних «блоків» завдань такої держави.

Перший із них полягає у створенні юридичних і фактичних умов для самостійного забезпечення працездатною людиною для себе та для своїх близьких гідного життя, а також здійснення державою заходів щодо підтримки непрацездатних груп населення, принаймні, на рівні прожиткового мінімуму.

Констатується, що таке розуміння завдань соціальної держави притаманне сучасному лібералізму, який хоча й визнає відповідальність суспільства і держави за забезпечення усім членам суспільства гідного людини рівня життя, однак вважає її вторинною. Первинною ж визнається особиста відповідальність людини за своє матеріальне становище.

У такому контексті аналізується й один із найголовніших принципів католицької соціальної доктрини — принцип субсидіарності, який розуміється як заборона і недоцільність соціальної опіки держави над людиною при вирішенні проблем, які особа взмозі подолати самостійно.

Доводиться, що виконання першого «блоку» завдань соціальної держави неможливе без визнання права приватної власності на засоби виробництва та ринкових засад економіки. Водночас наголос робиться на тому, що з метою подолання негативних моментів функціонування «вільного» ринку економічною основою соціальної держави повинно бути не просто ринкове господарство, а господарство *соціально орієнтоване*.

Другий «блок» завдань соціальної держави — це забезпечення реальних гарантій реалізації економічних, соціальних і культурних прав, тобто прав людини «другого покоління».

У дисертації зазначається, що, незважаючи на нормативне закріплення таких прав у конституціях багатьох країн та відповідних міжнародно-правових актах, питання про статус та гарантії соціально-економічних прав залишається дискусійним. Згадані права відрізняються від прав людини «першого покоління» (громадянських і політичних) за двома показниками. По-перше, своїми змістовними характеристиками, а по-друге — способами їхньої реалізації та захисту.

Виходячи із усталеного у політико-правовій думці розрізнення понять «негативної» та «позитивної» свободи, визнається слушність прийнятої у теорії держави та права відповідної змістовної характеристики кожного із двох «поколінь» прав людини. Якщо права громадянські та політичні головно спрямовані на забезпечення *свободи* від протиправного втручання державної влади (негативні права), то для соціально-економічних прав характерною є якраз наявність *претензій* на забезпечення і здійснення інтересів індивіда за допомогою державних дій (позитивні права).

Підкреслюється, що соціально-економічні права мають специфіку у способах їхньої реалізації та захисту: адже ступінь їх гарантованості з боку держави — на відміну від прав «першого покоління» — перебуває у доволі жорсткій залежності від стану економіки відповідного суспільства.

Висловлюється думка, що на початку III тисячоліття виглядає недоречним протиставлення різних категорій прав людини за критеріями їх «природності» і важливості — з огляду на неможливість нормальної життєдіяльності сучасної людини без реалізації усього комплексу її природних невід'ємних прав.

Третій «блок» завдань соціальної держави формується як комплекс заходів, спрямованих на створення й підтримання гармонійних відносин у суспільстві, на зміцнення соціального миру, стримування надмірного майнового розшарування населення. Чільне місце у розв'язанні цих

завдань належить так званій «політиці доходів», яка здійснюється шляхом збалансованої системи оподаткування та формування соціально орієнтованого бюджету.

Підкреслюється, що фактичні дії держави з реального розв'язання — у певних, конкретно-історичних умовах — зазначених «блоків» завдань якраз і є суттєвими *ознаками* її як держави соціальної.

Відтак ці ознаки і повинні бути відображені у загальній дефініції такої держави: **соціальна держава** — це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві.

Роблячи спробу визначити місце держави, що досліджується, у типологічних схемах (зокрема за формаційним критерієм), дисертант доводить, що ознаки соціальної держави у повному обсязі можуть бути притаманні лише державі так званого *соціально-демократичного* типу.

У цьому зв'язку зазначається, що розвинена соціальна держава як держава такого типу, виконує всі *функції* останньої. Але специфічними функціями, в яких виражається, власне *соціальність* держави, є наступні:

- *соціально-активізуюча* (сприяння економічній активності працездатних верств населення);
- *соціально-правозабезпечувальна* (забезпечення реальних гарантій здійснення економічних, соціальних і культурних прав усіх громадян);
- *узгоджувальна, «консенсусна» функція* (зміцнення соціального миру в суспільстві).

У підрозділі 1.4. «**Правова держава і соціальна держава: діалектична єдність їхніх суперечностей**», проаналізувавши співвідношення понять «правова держава» і «соціальна держава», здобувач дійшов висновку про те, що конституювання соціальної держави аж ніяк не входить у суперечність із найважливішими принципами держави правової, а є новим, *наступним етапом розвитку останньої*.

У роботі зазначається, що і між вищеназваними поняттями, і між принципами свободи та соціально-економічної рівності, і між двома «поколіннями» прав людини, безперечно, існує, з одного боку, діалектична єдність, а з іншого — можуть виникати деякі суперечності. Соціальна правова держава, яка претендує на те, щоб вважатися втіленням сучасного ідеалу гуманістичної держави, змушена — задля виправдання такої високої оцінки — постійно «врівноважувати» свої суперечливі елементи.

Робиться висновок про те, що в Україні розбудова соціальної держави має своєю особливістю те, що відбувається вона одночасно із формуванням правової держави. А це є

чинником, котрий спричиняє ускладнення, і, крім усього іншого, вимагає приділення ще більшої уваги проблемі підтримування вказаної рівноваги.

Завершується підрозділ аналізом співвідношення «соціальної (соціально-правової) держави» і «громадянського суспільства», в результаті чого виявляється слушність поширеного у вітчизняному правознавстві положення про діалектичний взаємозв'язок цих явищ.

Розділ II «Основні моделі й тенденції розвитку соціальної держави (порівняльна характеристика)» присвячений дослідженню таких моделей та тенденцій.

У підрозділі 2.1. **«Моделі соціальної держави: сучасні класифікації та українська перспектива»** зазначається, що класифікація соціальних держав (держав загального добробуту) дозволяє конкретизувати уявлення про них настільки, щоб «вийти» на практично значущі, емпірично фіксовані властивості та риси останніх.

У дисертації піддано аналізу лише чотири різновиди класифікацій соціальних держав (хоча у сучасній науковій літературі представлені й інші варіанти класифікацій).

Одна із перших спроб такої класифікації належить американським дослідникам Г. Віленському і Ч. Лебо, котрі виділили *«інституціональну»* та *«залишкову»* моделі розглядуваної держави. За першої моделі перерозподіл матеріальних благ вважається функцією, котра органічно властива державі загального добробуту. За другої ж такий перерозподіл слугує начебто надзвичайним заходом. Дисертантом обстоюється думка про те, що вибір між названими моделями відображає лінію розмежування між лібералізмом та соціал-демократизмом.

Зазначається, що певна конвергенція двох вказаних найвпливовіших соціально-політичних течій сучасності до деякої міри стосується також і певного зближення моделей *«залишкової»* (ліберальної) та *«інституціональної»* (соціал-демократичної) соціальної держави у напрямку знаходження, так би мовити, *«золотої середини»*.

Робиться висновок, що віднесення існуючих у світі соціальних держав до *«залишкової»* або ж до *«інституціональної»* моделей є спробою найбільш *«грубого»*, недиференційованого, а відтак, і надто неточного поділу таких держав за критерієм масштабності їх *«інтервенції»* в соціально-економічну сферу.

Більш досконалу – тричленну – класифікацію моделей, що розглядаються, запропонували, взявши за основу практично той самий критерій, англійські вчені Н. Фурніс і Т. Тилтон. Вони виділяють:

а) *«позитивну державу»*, в якій соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів;

б) власне *«соціальну державу»* (*«державу соціальної безпеки»*), що проводить політику повної зайнятості, забезпечує для всіх громадян гарантований мінімальний рівень життя і рівність шансів, але аж ніяк не матеріальну рівність;

в) «державу загального добробуту», в якій забезпечується рівність, кооперація і солідарність членів суспільства.

У цьому контексті дисертант поділяє висловлену О. Скрипнюком позицію, згідно з якою історична логіка розвитку моделей соціальної держави виглядає таким чином: від найменш досконалої моделі позитивної держави — через державу соціальної безпеки — до соціальної держави загального благоденства як найбільш ефективної форми гарантування соціальних та економічних прав людини.

У дисертації також розглядаються класифікації соціальних держав за такими критеріями, як: місце соціальної політики серед національних пріоритетів; розподіл соціальних функцій між державою, громадянським суспільством та підприємницьким сектором; «питома вага» державного сектора; особливості соціальної політики щодо цілей та інструментів здійснення останньої (за цим комплексом критеріїв виділяють континентальну, англосаксонську, середземноморську та скандинавську моделі); рівень доходів членів суспільства (егалітарний тип, «роулсіанський», утилітарний типи, тип соціальної держави, орієнтованої на «класичну» модель ринку).

Стверджується, що в Україні в перші роки її незалежності більшість політичної еліти та й усього населення схилилась до вибору моделі держави, орієнтованої на класичну модель ринку (або, за іншою класифікацією, — на «залишкову» модель). З часом прийшло розуміння того, що ринковій економіці властиві свої негативні риси, які без активного втручання соціально відповідальної держави подолати практично неможливо.

У дисертації робиться також висновок про те, що, конструюючи власну модель Української соціальної держави, слід використовувати досвід зарубіжних країн, однак не шляхом «сліпого» копіювання та механічного «перемішування» елементів різних моделей. Україна повинна знайти свою, особливу модель, з урахуванням власних національних, історичних, політичних, соціально-економічних, ментально-психологічних особливостей. Висловлюється думка про необхідність прагнення до побудови соціальної держави в її найповнішій, соціал-демократичній моделі, до якої можна дійти через певні проміжні етапи — «позитивну державу» і «державу соціальної безпеки».

У підрозділі 2.2. «Тенденції розвитку соціальної держави» наголошується на тому, що у процесі дослідження складного і багатомірного феномена соціальної держави необхідно враховувати таку її змістовну характеристику, як динамічність.

Відтак, важливо приділити особливу увагу аналізу сучасних тенденцій розвитку соціальної держави, зокрема тих, які пов'язані із формуванням та розвитком соціального права і, відповідно, соціального законодавства, із розгортанням її діяльності щодо забезпечення соціального партнерства, розширенням участі недержавних неприбуткових організацій та приватного бізнесу у виконанні функцій соціальної держави у гуманітарній сфері.

Зазначається, що законодавче опосередкування «соціальності» держави виступає важливим напрямком забезпечення соціальної захищеності її громадян в умовах розвитку ринкової економіки і здійснюється воно шляхом формування особливої «ділянки» об'єктивного юридичного права — так званого соціального права — і відповідної галузі законодавства (соціального законодавства). Історія формування й розвитку останнього розглядається здобувачем на прикладах законодавчої практики Великобританії, Німеччини, США.

Констатується, що соціальне право як самостійна галузь національного права зародилося ще у 50-60-х роках ХХ століття, одночасно із формуванням і розвитком у західному світі концепції «держави загального благоденства». Проте й зараз оцінки науковцями структурного статусу соціального права у відповідній національній системі права не є однозначними.

Беручи за основу потребний підхід, здобувач характеризує предмет, метод регулювання та системно-структурний статус соціального права. При цьому аналізуються зміст та співвідношення понять «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальні права», «соціальні ризики»; аргументується авторська позиція щодо розуміння предмета соціального права саме як *соціально-захисних*, а не *соціально-забезпечувальних* суспільних відносин.

Грунтуючись на розроблених С. Алексєєвим положеннях про комплексні галузі права як вторинні, похідні правові утворення (котрі «нашаровуються» над головними структурними підрозділами — основними галузями права), здобувач кваліфікує сучасне соціальне право як *комплексну інтегровану галузь* права, яка охоплює певні норми галузей трудового права, права соціального забезпечення, медичного та освітянського права України. Застерігається, що до соціального права слід віднести не всі юридичні норми кожної з цих галузей, а лише ті, що регулюють питання, пов'язані із соціальним захистом людини.

Отже, *соціальне право* — це комплексна інтегрована галузь об'єктивного юридичного права, котра являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, якими опосередковується соціальний захист людини, здійснюваний соціально-аліментарним методом.

Значною тенденцією у розвитку соціальної держави є розгортання її діяльності щодо забезпечення соціального партнерства. Зазначається, що у західних країнах соціальне партнерство пройшло довгий і складний шлях свого становлення, перш ніж стало складовою офіційної загальнонаціональної політики. Свідченням останнього є законодавче закріплення у цих державах тристоронніх економіко-соціальних утворень, сформованих із представників об'єднань підприємців, профспілок і держави. В Україні з 1993 року теж існує аналогічна інституція — Національна рада соціального партнерства. Це постійно діючий консультативно-дорадчий орган при Президентові України, який утворюється у складі представників Кабінету Міністрів України,

об'єднань підприємців та профспілок для узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-трудовій сфері.

У роботі розглядаються основні класифікації сучасних моделей соціального партнерства як за географічно-цивілізаційним критерієм (європейська, англосаксонська, китайська моделі), так і за критерієм ідеологічним (консервативна, демократична, соціал-демократична моделі).

Визнається слушною висловлена Т. Ляшенко пропозиція про застосування в Україні демократичної моделі соціального партнерства як найбільш придатної для умов перехідного періоду. Проте на перспективу Україна має орієнтуватися на соціал-демократичну модель соціального партнерства як таку, що найповніше забезпечує рівновагу інтересів у трикутнику «держава — працедавець — найманий працівник».

Трипартизм (як форма соціального партнерства) виробив дві основні моделі державних дій: до і після трудового конфлікту. За другою моделлю втручання держави відбувається на тій стадії, коли конфлікт між працедавцями і профспілками вже виник і загрожує призвести до дій, здатних зруйнувати стабільність у суспільстві. За першою ж моделлю держава прагне заздалегідь досягти такої угоди між сторонами, яка дала б змогу забезпечити соціальний мир принаймні на термін дії цієї угоди. Робиться висновок, що сучасна Українська держава значною мірою тяжіє до першої моделі, хоча практика трипартизму і національне законодавство свідчать про наявність в Україні окремих елементів другої моделі.

У дисертації наголошується на тому, що в Україні процеси приватизації державного майна закономірно послаблюють вплив держави на регулювання соціально-трудових відносин саме як власника засобів виробництва (роботодавця).

З огляду на це, Українська держава, яка задекларувала у своїй Конституції прагнення стати державою соціальною, за даних умов повинна посилити свою роль як *законодавця і як гаранта соціального партнерства, дотримання та розширення соціально-економічних прав найманих працівників*. Адже створення ефективної системи соціального партнерства — необхідна умова побудови такої держави.

Безперечно, чи не найзначнішим і найпомітнішим недоліком соціальної держави є високий рівень її витрат на соціальні заходи, спрямовані на виконання притаманних їй завдань, що може стати непосильним тягарем навіть для економічно високорозвинутих країн.

З огляду на це, надзвичайно важливим видається виявлення можливих шляхів подальшого розвитку такої держави при одночасному зменшенні власне державних витрат на соціальну сферу. Йдеться, насамперед, про розширення участі приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій «третього сектора» у виконанні функцій соціальної держави у гуманітарній сфері, про доповнення «держави добробуту» елементами «суспільства добробуту».

Заслуговує на увагу й тенденція до *муніципалізації* соціальної політики, тобто відмови від організації системи допомоги бідним в основному на загальнодержавному рівні та делегування цієї функції місцевій владі, що сприяє оптимізації витрачання суспільних коштів, виділених на цілі соціального захисту, і концептуально відповідає принципу субсидіарності.

Розширення участі недержавних організацій у виконанні функцій соціальної держави та тенденція до «муніципалізації» соціальної політики розглядаються також в аспекті послаблення бюрократизму, який теж є одним із значних недоліків такої держави.

Ще одна тенденція — «комерціалізація» держави — викликає у деяких авторів побоювання щодо зниження управлінської спроможності держави. Це аргументується тим, що приватний бізнес прибирає до своїх рук сфери охорони здоров'я, освіти, соціального страхування, а це заважає державі проводити ефективну соціальну політику. Втім, дисертант поділяє точку зору А. Сіленко, яка вважає, що приватний бізнес за певних умов, навпаки, повинен посилювати можливості соціальної держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, яка полягає у тому, щоб подати комплексну характеристику феномена соціальної держави, і тим самим, зробити певний внесок у створення цілісної загальнотеоретичної концепції такої держави.

Виконане дисертаційне дослідження дозволяє зробити наступні головні висновки.

Проведений аналіз сучасної наукової літератури з проблематики соціальної держави та вивчення відповідної державно-юридичної практики дає підстави виділити три основні, системно взаємопов'язані «блоки» завдань такої держави.

Перший із них полягає у створенні необхідних юридичних та фактичних умов для самостійного забезпечення працездатною людиною гідного життя для себе та для своїх близьких, а також у здійсненні державою заходів щодо підтримки непрацездатних груп населення, принаймні, на рівні прожиткового мінімуму.

Суть *другого* «блоку» завдань — у забезпеченні реальних гарантій здійснення економічних, соціальних і культурних прав громадян.

Третій — це вжиття заходів, спрямованих на мінімізацію невиправданих соціально-економічних відмінностей між членами суспільства, між різними соціальними спільнотами, на зміцнення соціальної злагоди та єдності народу.

На підставі аналізу вказаних «блоків» завдань соціальної держави видається можливим стверджувати, що найважливішим у їх системі є забезпечення реальних гарантій для використання

людиною її економічних, соціальних і культурних прав. Без виконання цього завдання неможливі ані зміцнення соціального миру в суспільстві, ані сприяння особі у самостійному досягненні нею власного матеріального добробуту. Тому здійсненість таких прав можна вважати визначальною рисою соціальної держави – тим «лакмусовим папірцем», за допомогою якого чітко виявляються усі успіхи та прорахунки її розбудови.

Фактичні дії держави з реального розв'язання — у певних, конкретно-історичних умовах — зазначених «блоків» завдань є **суттєвими ознаками** її як держави соціальної. А відтак — ці ознаки повинні бути відображені у загальній дефініції такої держави: **соціальна держава** – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві.

Концепція і реальне становлення соціальної держави жодною мірою не заперечують найважливіших принципів держави правової, існування котрої невід'ємно пов'язане із утвердженням «першого покоління» прав людини — громадянських і політичних. Соціальна держава є новим, прогресивним етапом розвитку правової держави.

Між поняттями «правова держава» і «соціальна держава», між принципами свободи та матеріальної рівності, між двома «поколіннями» прав людини існують як діалектична єдність, так і — в «рамках» цієї єдності — певні колізії, суперечності.

Формування соціальної держави в Україні, порівняно із розвинутими індустріальними країнами Заходу, має своєю особливістю те, що відбувається воно водночас із становленням держави правової. А це вимагає ще більшої уваги до проблеми рівноваги між складовими соціальної правової держави — зокрема між її соціально-інтервенціоністськими і правовими засадами.

Обов'язковим елементом формування науково-теоретичної концепції соціальної держави в Україні є конструювання власної моделі такої держави з урахуванням національних історико-політичних, соціально-економічних та ментально-психологічних особливостей.

Вагомим чинником процесу розбудови соціальної держави є законодавче опосередкування «соціальності» такої держави шляхом формування особливої «ділянки» об'єктивного юридичного права — соціального права — і відповідної галузі законодавства (соціального законодавства).

Методологічно спираючись на дослідницький підхід, який у літературі названо «потребовим», поняття вказаного права можна визначити наступним чином: **соціальне право** — це комплексна інтегрована галузь об'єктивного юридичного права, котра являє собою систему

юридичних норм, спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, якими опосередковується соціальний захист людини, здійснюваний соціально-аліментарним методом.

Неодмінною передумовою формування соціальної держави та одним із важливих її атрибутів є ефективна система соціального партнерства. Процеси приватизації в Україні закономірно послаблюють прямий вплив держави на регулювання соціально-трудова відносин саме як власника засобів виробництва (роботодавця). Відтак, держава повинна посилити свою роль як законодавця й гаранта соціального партнерства.

У діяльності соціальної держави в гуманітарній сфері дедалі виразнішою стає тенденція до зміщення «центра ваги» при виконанні соціальних функцій від власне державних установ до інституцій приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій. Попри це держава й надалі має залишатися головним суб'єктом соціальної політики, відіграючи чільну роль у забезпеченні гарантій здійсненності економічних, соціальних і культурних прав своїх громадян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Панкевич О.* Здійсненність прав людини «другого покоління» – визначальна риса соціальної держави // Права людини і Україна: Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України (Серія 1. Дослідження і реферати. Вип.2). — Львів: Світ, 1999. — С.54-60.

2. *Панкевич О.* Діяльність соціальної держави у гуманітарній сфері: до характеристики деяких сучасних тенденцій//Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. Вип. 9. — Одеса: Астропрінт, 2000. — С.231-238.

3. *Панкевич О.* До питання про основні завдання соціальної держави (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — №2. — С.183-191.

4. *Панкевич О.* Соціальна демократична держава як організатор соціального партнерства // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. —2000. — №2. —С.51-58.

5. *Рабінович П., Панкевич О.* Соціальне право: деякі питання загальної теорії // Право України. — 2003. — №1. — С.104-107.

6. *Панкевич О.* Правова держава і соціальна держава: діалектична єдність їхніх суперечностей // Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна: Зб. наук. пр. — Львів: Львівський ін-т внутрішніх справ, 2001. — С.182-186.

7. *Панкевич О.* До питання про сучасні класифікації соціальних держав // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції. — Львів, 2003. — С.165-167.

АНОТАЦІЯ

Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика. -
Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. — Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2003.

Дисертація присвячена дослідженню сутності, завдань, ознак та різновидів соціальної держави.

У роботі аналізується співвідношення властивостей правової держави і соціальної держави; проводиться порівняльне дослідження основних моделей останньої.

Дається характеристика предмета, метода регулювання та системно-структурного статусу соціального права як самостійної галузі права.

Значна увага приділена сучасним тенденціям розвитку та діяльності соціальної держави, зокрема розширенню участі приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій у виконанні її функцій у гуманітарній сфері й розгортанню її діяльності щодо забезпечення соціального партнерства.

Ключові слова: соціальна держава, правова держава, соціальні та економічні права, соціальне право, соціальне партнерство.

АННОТАЦИЯ

Панкевич О.З. Социальное государство: понятие и общетеоретическая характеристика.
— Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений. — Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2003.

Диссертация посвящена исследованию сущности, задач, признаков и разновидностей социального государства.

Проведенный соискателем анализ современной научной литературы (в первую очередь — украинской и российской) по проблематике такого государства и соответствующей государственно-юридической практики позволил выделить три основные, системно взаимосвязанные между собой «блоки» задач, решать которые призвано социальное государство.

Первый из них — это создание юридических и фактических условий для самостоятельного обеспечения трудоспособным индивидом достойной жизни себе и своим близким, а также осуществление государством мер для поддержки нетрудоспособных групп населения хотя бы на уровне прожиточного минимума.

Второй «блок» задач — обеспечение реальных гарантий осуществления экономических, социальных и культурных прав всех граждан.

Третий «блок» включает проведение мероприятий, нацеленных на минимизацию неоправданных социально-экономических различий между членами общества, сдерживание чрезмерного имущественного расслоения населения, укрепление социального мира и сплоченности народа.

В результате анализа указанных «блоков» задач социального государства обосновывается тезис о том, что основным в их системе является обеспечение действенных гарантий реализации прав человека «второго поколения». Без решения этой задачи невозможно выполнить и остальные. Поэтому осуществимость именно таких прав можно считать важнейшей особенностью социального государства.

Раскрываются признаки и функции социального государства. Предлагается дефиниция общего понятия социального государства как государства, которое, имея экономической основой социально ориентированное рыночное хозяйство, создает все возможные условия для реализации экономических, социальных и культурных прав человека, для самостоятельного обеспечения инициативой и социально ответственной личностью необходимого уровня материального благосостояния себе и членам своей семьи; гарантирует каждому прожиточный минимум для достойного человека существования и способствует укреплению социального согласия в обществе.

В диссертации исследовано соотношение понятий «правовое государство» и «социальное государство». Делается вывод, что социальное государство является новым, прогрессивным этапом развития правового государства.

Подчеркивается, что и между понятиями «правовое государство» и «социальное государство», и между принципами свободы и социально-экономического равенства, и, наконец, между двумя «поколениями» прав человека существуют как диалектическое единство, так и — в его рамках — определенные коллизии, противоречия.

В Украине (как и в других постсоциалистических странах) построение социального государства, в сравнении с развитыми индустриальными государствами Запада, имеет своей особенностью то, что происходит оно одновременно с формированием в ней государства правового. А это, в свою очередь, требует еще большего внимания к проблеме поддержания равновесия между составляющими социального правового государства — в частности, между его социально-интервенционистскими и правовыми началами.

Проведено сравнительное исследование основных моделей социального государства. Делается вывод, что обязательным элементом формирования научно-теоретической концепции такого государства в Украине является конструирование собственной модели социального государства с учетом национальных историко-политических, социально-экономических и ментально-психологических особенностей.

Дается характеристика предмета, метода регулирования и системно-структурного статуса социального права как самостоятельной отрасли права в демократическом государстве социальной ориентации. Предлагается определение социального права как комплексной интегрированной отрасли объективного юридического права, представляющей собой систему юридических норм, направленных на регулирование таких общественных отношений, которыми опосредствуется социальная защита человека, осуществляемая социально-алиментарным методом.

Значительное внимание уделено современным тенденциям развития и деятельности социального государства, в частности, расширению участия частного бизнеса и негосударственных некоммерческих организаций «третьего сектора» в выполнении его функций в гуманитарной сфере и активизации деятельности такого государства по обеспечению социального партнерства.

Ключевые слова: социальное государство, правовое государство, социальные и экономические права, социальное право, социальное партнерство.

SUMMARY

Pankevych O.Z. Social State: Concept and General Theoretical Characteristics. - Manuscript.

The dissertation for the Candidate's law degree on speciality 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2003.

The dissertation deals with the research of the essence, tasks, features and varieties of a social state.

The correlation of the characteristics of a legal state and a social state is analysed in the work; the comparative research of the main models of a social state is carried out.

The characteristics of the subject, the method of regulation and the systematic and structural status of social law as an independent branch of law are given.

Considerable attention is paid to the modern tendencies of the development and the activity of a social state, particularly to the extension of the participation of private business and non-state unprofitable organizations in fulfilling its functions in the humanitarian sphere and developing its activity of ensuring social partnership.

Key words: social state, legal state, social and economic rights, social law, social partnership.

Підписано до друку 02.06.2003. Формат 60x90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Гарнітура Times. Зам. № 146.

Надруковано ВКП фірма «ВМС»
79008, м.Львів, вул. Вузька, 3.